

OGYLNNA PSYCHOLOGIA

Сорока Н. А., Щокіна Т. М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВИ ЯК РІЗНОВИДУ ЗНАКОВОЇ СИСТЕМИ

Орудійна функція знаків має відношення до всіх основних сторін людської психіки: когнітивної, комунікативної й регулятивної. Поняття «мова», «код», «символ», «модель» безпосередньо пов'язані з поняттям «знак». Саме мова як знакова система викликає особливий інтерес у вивченні природи її формування і перекодування знакової системи при засвоєнні іншої мови, в якій змінені знаки, але збережене те саме поле значень, що відображається новими знаками.

Поняття «мова» найбільш широко використовується у двох значеннях. У першому виступає як система знаків основної, природної, національної мови; мови у власному значенні слова і, насамперед, звукової мови, мови слів. При передачі думки за допомогою різноманітних символів або знаків взагалі, сигналістики тварин поняття «мова» виступає як образне вживання. В іншому розумінні «мова» є системою знаків, що виконує функцію пізнання і спілкування. Це - сукупність засобів, необхідних для передачі та переробки інформації [3].

Для вивчення загальних положень організації мови як знакової системи необхідно виходити з другого, семіотичного визначення мови. Таке положення пояснюється, насамперед, тим, що однією з психологічних проблем знака є співвідношення між знаками різноманітних систем знаків, різних мов та їх роль, тобто проблема їх психологічної ієрархії в психічному розвитку людини. Саме такий підхід розгляду природної мови є найбільш ефективним.

Нажаль, складність у вивченні мови як цілісної знакової системи зростає із збільшенням кількості різноманітних визначень мови. В роботах різних авторів увага акцентується на неоднозначних структурних елементах або функціях мови [4, 5]. Деякі із них при визначенні мови спиралася на її основну функцію - комунікативну. Однак вона не може виступати як необхідна і достатня для введення знакової системи в ранг мови [6].

Таке положення пояснюється тим, що структура мови має ієрархічний характер, включаючи в себе морфеми, букви, словоформи, сегменти, фрази, тексти. Це дозволяє визначити мову як деяку категорію еквіморфних знакових систем. Характерною рисою всякої мови як знакової системи є концентрація, збереження й відтворення інформації, яка також може бути інтерпретована іншою мовою, що, у свою чергу, потребує наявності певної знакової системи перетворень.

Неоднозначність визначення мови як знакової системи призводить до того, що мову тварин можна тільки умовно вважати мовою, хоча в загальному визначенні вона не суперечить вимогам, запропонованим щодо знакової системи спілкування.

Ставлячи завдання - встановити загальні принципи у природній організації мовної системи мови і використати їх в організації цілеспрямованого процесу навчання різноманітним мовам - необхідно розглянути найелементарніші форми знакового спілкування. Це дозволить визначити мінімізовані шляхи створення та засвоєння знакової системи і встановити природу її удосконалювання. В сучасній семіотичі не ставиться питання «чи є мова у тварин, і в яких виглядах вона існує?», оскільки сам факт інстинктивної поведінки тварин розглядається як різновид мови, заснований на знаковості нижчого порядку [3]. У всьому різноманітті мовних і мовноподібних явищ мова тварин виступає як «мова слабого ступеню». У окремих видів тварин існують системи зв'язку і сигналізації, засновані на абстрактних явищах знака таких, як танок, запах, розміщення предметів і міток.

Про ускладнення природної мови як знакової системи свідчить факт створення великої кількості штучних, так званих, «метамов». Метамова виникає завжди як засіб поглиблення і розширення вихідної об'єктної мови, що дозволяє критично осмислити знання, виражені у формі об'єктної мови. Таким чином, метамовою можна назвати будь-яку мову, за допомогою якої починається формалізація [3]. До числа метамов можна віднести будь-які спеціальні наукові мови, такі, наприклад, як математична, фізична, хімічна, географічна, а також мови спілкування людини з обчислювальною технікою.

Свідченням найбільш високого рівня метамови є достовірність обґрунтованість і демонстрація наших знань, оскільки вони є особливим рівнем знань, а об'єктом осмислення при цьому стають самі знання. Використання об'єктної мови в спеціалізованих галузях знань являє собою велику проблему, тому що побудовані за допомогою звичайної мови фрази є складовою частиною суджень метамови. Вона більш глибоко і спеціалізовано забезпечує узагальнення наукових знань у вузько вибраному, обмеженому напрямку.

Межа між метамовою і природними мовами відносна й умовна. Визначальною рисою знаків природних мов у порівнянні із знаками інших систем є невідмінні функції, які вони виконують, а взаємозумовленість здійснення цих функцій у межах знака, що робить знакову систему мови глобальною за значенням, багатоярусною за структурою, поліфункціональною за схемою.

Таким чином, ми можемо говорити не тільки про багаторівневість структури мови відносно самої мови як знакової системи, але й про зберігання функціонального значення на всіх рівнях або ярусах її організації, що свідчить про наявність принципу ізоморфізму чи інваріантності. Встановлення принципу ізоморфізму функціональної організації в «мовах слабого ступеня» і «метамовах вищих ярусів» і запільної структури організації мови в діапазоні від «мови слабого ступеня» до вузькоспеціалізованої метамови дозволяє використовувати вияв-

лені закономірності організації будь-якого з рівнів знакових систем при засвоєнні конкретної об'єктної мови. При цьому важливо враховувати збіг складності і рівня організації знакових систем, необхідний для однозначної відповідності використаних знакових відображень. Це положення стає очевидним, якщо зіставити звичайну об'єктну мову з якою-небудь метамовою. Для виразності можна розглянути мову математики, що є наслідком удосконалення загальної мови, оснащеної зручними засобами відображення таких залежностей, для яких звичайні словесні вирази здавалися б неточними або занадто складними.

Математичну мову перекласти звичайною мовою набагато складніше, ніж перекласти з однієї загальноживаної мови на іншу, тому що предмети математичного аналізу потребують для свого викладення особливих засобів, особливої мови, яка не може бути замінена ніякою іншою мовою. Це положення характерне для будь-якої метамови, чи то математика, фізика, хімія, чи яка-небудь інша вузькоспеціалізована галузь знань, але оволодіння цими мовами безумовно повинно спиратися на знання попереднього рівня природної мови.

Виникнення та використання допоміжних наукових метамов є наслідком того, що природна мова не може охопити всю різноманітну діяльність людини, спрямовану на пізнання і перетворення світу. Кількість метамов зростає у відповідності до збільшення знань про світ, ускладнення людської діяльності, і ніяке удосконалення природної мови, що відбувається постійно, не здатне забезпечити цей розвиток.

Таким чином, статистичний характер організації природної мови, базуючись на своїй глобальності, поліморфізмі і багаторушності, забезпечує можливість розвитку і функціонування найрізноманітніших метамов. Описаний процес певною мірою відповідає статистичному принципу еволюції будь-якої системи, що самоорганізується. Це виявляється у розвитку знакової системи, починаючи з моменту поліморфного, рівномовірного опису навколишніх процесів і явищ, і виділення найбільш значущих за конкретних умов збільшення розрізнення компонентів навколишнього середовища, збагачення обсягу і рівня знакових відображень та формування вузькоспеціалізованої метамови.

У психолого-педагогічних дослідженнях і роботах дидактико-методологічного характеру мова конкретних наук часто розглядається як звичайна, загальноживана, елементи якої мають графічні заміники для фіксації і передачі думок, які формуються словесно. Таку функцію виконують системи знаків наукових мов. Головним в ній виявляється те, що візуально подані знаки мов, і тим більш складні моделі, побудовані з цих знаків, на певному етапі розвитку стають самостійними і незалежними від слова і виступають як форма народження та існування думки, як знаряддя і засіб її протікання та розвитку. Відбувається повернення до образного мислення, але на більш високому рівні. Це поєднує систематичне розширення понятійного апарату мови при засвоєнні середовища спілкування, починаючи від дитини і закінчуючи рівнем високопрофесійного спеціаліста, коли на певному етапі накопичення знань відбувається без-

посереднє вираження думки без використання звука голосу, потім формування звукового та графічного знаку, і йде новий виток розвитку знакової системи.

Такого типу ускладнення знакової системи по горизонтальних, і вертикальних рівнях понятійного апарату відбувається дискретно. Причому дискретність з одного боку виявляється в інтеграції понять і появи узагальнень за об'єднуючими їх принципами, а з іншого боку - у диференціації понятійного апарату з більш глибокою деталізацією інтегральних характеристик. Цей процес тісно пов'язаний із соціально-історичним розвитком суспільства та з виробничою діяльністю людини. Він в однаковій мірі виявляється як в онто- так і у філогенезі.

У ряді випадків знакову систему, включаючи її знаки природної мови, називають кодом. Такий підхід до опису мови дозволяє використати теоретичні дослідження в галузі інформатики і теорії кодування, що в значній мірі пояснює природу формування мовлення і будови мови в цілому. Практично будь-які дві мови однакової складності і рівня можуть бути подані як знакові системи, що складають коди, а подана цими мовами інформація про один і той же процес або об'єкт виступає як перекодування.

При умові об'єктивності образу відображення між різноманітними знаковими кодуєчими системами існує оператор перетворення кодуєчих знаків з однієї системи в іншу. В такому випадку цілком природно може виникнути помилка перекодування, що залежить від складності мови та її рівня. За умови збігу кодуєчих знаків різних систем помилка стає мінімальною.

Отже, будь-яку мову можна характеризувати як деяку систему, елементи якої перебувають у взаємооднозначних співвідношеннях з елементами моделюваної системи. Виникаючий в цьому випадку чуттєвий образ може розглядатися як модель у смислі ідеального психічного образу.

Література

1. Выготский Л.С. Избранные психологические произведения. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. - 518 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1996. - 415 с.
3. Завагаина Д.Н., Ломов Б.Ф., Рубахин В.Ф. О системном строении когнитивных процессов // Психологические проблемы переработанной знаковой информации. - М.: Наука, 1977 - С. 72-84.
4. Звегинцев В.А. Проблемы знаковости языка. - М., 1956 - 260 с.
5. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. — М., 1959. - 354 с.
6. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1973. - 423 с.